

Komentar in karta: 2/6

SLA V135.01 'podboj'

Tjaša Jakop

1. Gradivo

Vprašanje V135 *podboj* 'okvir, ki se vzida v vratno odprtino za nameščanje vratnih kril', knj. *podbòj* (ò), iz Ramovševe vprašalnice je bilo po preureditvi vprašalnice razdeljeno na tri vprašanja, in sicer V135 *podboj* s podvprašanjema V135a *leseni okvir pri vratih* in V135b *kamniti okvir pri vratih*. Odgovori, dobljeni na vprašanje pred preureditvijo vprašalnice, so zato običajno pomanjkljivi, kjer pa so vendarle posebej zapisani leksemi za leseni ali kamniti (tudi betonski ali cementni) podboj, so odgovori razvrščeni bolj glede na razlikovanje med 'podboji notranjih vrat' in 'podboji zunanjih vrat'. Veliko odgovorov je zapisanih v slovnični množini. Tovrstno razlikovanje ni posebej kartirano, je pa zabeleženo v naslednjih točkah: v T024 (*kamnast durik*), v T085 (*okvir iz kamna in okvir iz lesa*), v T148 (*kamnit in lesen rajm*), v T149 (*kamnite jerte*), v T156 (*kamniti in drveni sumič*), v T192 (*zidan in lesen rožanec*), v T213 (*kamnit banger*), v T236 (*kamnit in lesen rom*), v T244 (*cementni bangerji*) in T268 (*cementov banger*), v T275 (*banger iz petona*), v T278 (*banger cementiran*), v T279 (*kamnat in lesen križ*), v T302 (*kamnite in betonirane podboje*), v T315 in T324 (*kamnite in lesene podboje*), v T339 (*kameniti in leseni tirštok*), v T342 (*betonirane podboje*), v T372 (*zidani štoki*), v T383 (*kameniti in leseni štok*), v T392 (*cementani štok*), v T399 (*lište cementane*), v T408 (*kameni in lesen(i)/drveni okvir*), v T409 (*kameni in drveni štok*), v T413 (*drvene kolone*), v T415 (*zidani in leseni štok*) in v T417 (*leseni bangerji*).

V koroških narečjih (T004, T006, T007, T011, T012, T015–T018, T033) se za pomen 'leseni okvir pri vratih' uporablja samo iz nemščine prevzeti leksem *štok* oz. *tirštok*. Tudi na gorenjskem leksem *štok* vedno pomeni 'leseni podboj', medtem ko je v panonskih narečjih (npr. v slovenskogoriških točkah T363–T368) *štok* splošno poimenovanje za podboj. V nekaterih točkah (npr. T049, T272, T411) je zapisan samo leksem za *leseni okvir pri vratih*, saj kamnitih tam ni bilo. Za T049 je zapisano, da je *štok* novejšo poimenovanje namesto starejšega *podboje* (Imn ž. sp.), v T008 pa je poleg leksema *štok* zapisan še leksem *banger* z oznako »novejšo«. Obratno pa npr. v T278 poznajo samo poimenovanje za cementirani podboj (*banger*), ne pa tudi za lesenega. Kjer za 'kamniti okvir pri vratih' v zbranem gradivu ni zapisanega poimenovanja, iz dodatnih pojasnil h gradivu sklepamo, da so bili na določenem območju vratni okviri samo leseni (na zahodu npr. v T030, T100, T102, T112 in na vzhodu npr. v T331, T349, T353 in T363–T368, T387–T388, T392 ter T401 in T404). Druga poimenovanja so redkejša, med njimi ima *frklajdunga* v T034

pomensko pojasnilo »okvir, ki je viden, ko so vrata zaprta«, *križ* v T236 pa pojasnilo »v hlevu«. V T377 je zapisana besedna zveza *tirštok s frkladu*.

Nekaj leksemov ima dodan tudi desni prilastek »od vrat«, npr. *talár (od vrat)* v T060, *jerte (od vrat)* v T136, *fudra (od vrat)* v T118 in T152, *fodre (od vrat)* v T136 ter *fodrin (od vrat)* v T116, ali »pri vratih«, npr. *križ (pri vratah)* v T145, *oklep (pri vratah)* v T279, ali »za vrata«, npr. *škatla (za vrata)* v T234.

2. Morfološka analiza

podBoj- < **podb-voj-b* ← **podb-bi-ti* ← **podb-* 'pod-' + **bi-ti* 'biti, tolči' (prvotni pomen je torej 'kar je spodaj pribito', tj. 'prečna greda nad vrati, ki drži zid nad njo') (B ≥ v (*podvoje*) v T043, T047, T048, T050, T051, T053, T303, T315, T316, T321, T326–T329, T332, T333–T335, T337–T339, T352–T355, T384; B ≥ 0 (*podoje*) v T045, T226, T227, T297, T310, T311–T314, T316–T320, T322–325)

štok- < **(štok)-b* ← nem. *Stock* 'palica, vratni okvir, klada, bruno, štor, parobek'
štokič < **(štok)-it-b*

Tirštok- < **(tirštok)-b* ← nem. *Türstock* 'vratni okvir, podboj' v bav. nem. izgovoru (*ü > i*) (T ≥ f v T376)

FrklaJd//ung- < **(frklajdung)-a* ← nem. *Verkleidung* 'obloga; preobleka' (F ≥ p v T167; J ≥ 0 v T005; // ≥ r (*frklajdrung*) v T068)

rom < **(rom)-b* ← avstr. bav. nem. *Rahm* v narečnem izgovoru [*rōm*] 'okvir' (za nem. *Rahmen* 'okvir, ogrodje, podpora')

ra//m < **(ram)-b* ← avstr. bav. nem. *Rahm* 'okvir' (// ≥ j v T148)

Ba//ngER- < **(banger)-b* ← avstr. bav. nem. *Wänger* 'kamniti podboj; steber kamnitih vhodnih vrat' (B ≥ v, starejša izposoja, v T109, T129, T132; B ≥ g v T411; // ≥ j v T216, T220, T221, T224, T225, T285, T288, T289, T293; E ≥ a v T009, T185, T186, T187, T194, T195, T200, T204, T208; R ≥ l v T173)

špangar, nejasno, verjetno v zvezi z *banger* (← avstr. bav. nem. *Wänger* 'kamniti podboj')

GVeLb < **(gvelb)-b* ← avstr. bav. nem. *Gwelb* za nem. *Gewölbe* 'obok, svod, lok' (G ≥ 0 v T034 in T090; G ≥ 0, V ≥ f in L ≥ v v T401 (*fevb*))

volt < **(volt)-b* ← furl. *volt* 'obok'

durNik < **dvbr-bn-ik-b* ← **dvbr-b*, mn. **dvbr-i* 'vrata' (N ≥ 0 v T024)

lanta < **(lant)-a* ← ben. it. *lanta*, furl. *lante* 'okvir pri vratih ali oknu'

antil- < **(antil)-b/-e* ← furl. *antíl* 'podboj vrat'

fršlag < **(fršlag)-b* ← nem. *Verschlag* 'ograda'

fršalunga < **(fršalung)-a* ← nem. *Verschaltung* 'ograda'

f//Odr- < **(fodr)-a* ← furl. *fodre*, ben. it. *fodra*, it. *fodera* 'prevleka, ovoj, obloga' (O ≥ u v T116, T118, T127, T139, T142, T143, T151–T153, T155, T157; // ≥ l (*flodra*) v T081)

fodrin, nejasno, verjetno v zvezi s furl. *fodre* 'prevleka, ovoj, obloga'

futr- < **(futr)-b*/**(futr)-a* ← nem. *Futter* 'oboj, opaž, patrona; ostenek pri vratih'

- JEr**t- < *j(ert)- ← ben. it. *erta*, furl. *erte* 'podboj' (J ≥ Ø v T103; E ≥ o v T110)
- kaša/kasa** < *(kaš/kas)-a ← furl. *casse* 'okvir'
- kason** < *(kason)-ъ ← furl. *casson* 'velik zaboj'
- kanton** < *(kanton)-ъ ← furl. *canton*, ben. it. *canton*, it. *cantone* 'kot, vogal'
- kantonada** < *(kantonad)-a ← ben. it. *cantonada* 'hišni vogal'
- kolona** < *(kolon)-a ← furl. *colone*, ben. it. *colona*, it. *colonna* 'steber'
- križ** < *(križ)-ъ ← stfurl. *krō(d)že < lj. lat. *crōcem tož. < lat. *crux* 'križ'
- ksims** < *(ksims)-ъ 'kamniti podboj' ← nem. *Gesims* 'zidec' v bav. nem. izgovoru (g- > k-)
- lajštra** < *(lajštr)-a ← nem. *Leiste* 'letva; okrajek, obrobek' (mlajša izposoja: -aj- z avstr. bav. nem. izgovorom in s sekundarnim -r-)
- lišt-** < *(lišt)-al-ε ← nem. *Leiste* 'letva; okrajek, obrobek' (starejša izposoja pred diftongizacijo -i- > -ei- v nemščini)
- stebr-** < *stъbrъ-ъ 'steber'
- škatla** < *(škatl)-a ← it. *scatola* 'škatla'
- špunt** < *(špunt)-ъ ← bav. nem. *Spunt*, nem. *Spund* 'žleb v deski, utor' < srvnem. *spunt* 'debela deska z žlebičem'
- obdel** < *obъ-děl-ъ ← *obъ-děl-a-ti ← *obъ- 'ob, pri, okoli' + *děl-a-ti 'delati'
- obivanje** < *o(b)-bi-va-n-ъj-e ← *o(b)-bi-va-ti ← *o(b)-bi-ti ← *ob- 'ob, pri, okoli' + *bi-ti 'biti, tolči'
- obod** < *ob-(v)od-ъ ← *ob-(v)esti ← *ob- 'ob, pri, okoli' + *ves-ti (< *ved-ti 'vesti') (v T374 s sekundarnim h- v vzglasju)
- okvir** < *(okvir)-ъ ← knj. slov. *okvir* (← hrv. *okvir* 'okvir')
- pilašter** < *(pilaštr)-ъ ← it. *pilaastro*, furl. *pilastri* 'steber'
- prag** < *porg-ъ 'prag'
- rEkvadr-** < *(rekvadr)-ъ ← furl. *ricuadri* 'del pri vratih', it. *riquadro* 'zaboj, škatla' (E ≥ i v T078, T080 in T118; E ≥ a v T074)
- prekvader** < *per-(kvadr)-ъ ← *per- 'skozi, prek, čez, k' + nem. *Quader* 'kvader'
- preloge** < *per-log-ε ← *per-leči ← *per- 'skozi, preko, čez, k' + *leči (< *leg-ti) 'leči'
- pas** < *pojas-ъ 'pas'
- porton** < *(porton)-ъ ← furl. *porton* 'hišna vrata, ograja', ben. it. *porton*, it. *portone* 'hišna vrata'
- rožanc-** < *rož-an/en/ъn-ъc-ъ 'podboj' ← *rož-an-ъ ali *rož-en-ъ ali *rož-ъn-ъ ← *rog-ъ 'rog' z ohranjeno pomensko motivacijo o (pokončno) štrlečem predmetu (O ≥ e v T092, T166, T169, T170)
- tElAr** < *(telar)-ъ ← furl. *telâr* 'okvir' (E ≥ a v T056, T057, T060, T062, T063, T079 in T135; A ≥ u v T111 in A ≥ i v T119)
- talaron**, nejasno, verjetno v zvezi s furl. *telâr* s pripono furl. -on z večalnim pomenom

tram < *(*tram*)-*ṽ* ← bav. nem. *Tram, Traum, Dram* 'tram, bruno, hlod' < srvnem. *trām, drām* 'tram, bruno, hlod'

tramis, nejasno, morda v zvezi s *tram*

Ovratnik- < *(*o(b)*)-*vort-ṽn-ik-ṽ* ← *(*o(bṽ)*) 'o, ob' + *(*vort-a*) 'vrata' (O ≥ 0 v T151 in T153)

oklep < *(*o(b)*)-*klep-ṽ* ← *(*ob-*) 'ob, pri, okoli' + *(*klep-a-ti*) 'obdajati'

fajler < *(*fajlr*)-*ṽ* ← nem. *Pfeiler* 'steber, opornik, nosilec'

sumič < (*sum*)-*iť-ṽ*, nejasno

šijer, nejasno, morda v zvezi s *šija* 'obok nad pečjo v kuhinji, kjer kadijo meso', metaforično iz slov. **šija* 'vrat, vez, tilnik'

bornik, nejasno, morda v zvezi z *(*opor-a*)

berije, nejasno

tok, nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *ksims* v T035, *kanton* in *kantonada* v T056, *špunt* v T077, *lanta* v T106, *pilašter* v T111, *tramis* v T121, *fršalunga* v T163, *tram* v T187, *preloge* v T259, *lajštra* v T286, *obdel* v T291, *pas* v T385 in *obivanje* v T404.

Kot enkratnica s *talar-* je kartiran leksem *talaron* v T074.

Kot enkratnica s *fodr-* je kartiran leksem *fodrin* v T116.

Kot tretji in nadaljnji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *rom* in *berije* v T008, *štok* v T036 in T244, *prag* v T045 in T110, *podboj-* v T231, T155, T193, T231 in T247, *velb* v T034 in T090, *volt* v T097, *fodra* v T102, *kolona* v T103 in T136, *vanger* v T109, *banger* v T223, *jorte* v T110, *šijer* v T118, *prekvader* v T128, *telar* v T133 in T137, *okvir* v T136 in T202, *kason* v T148, *križ* v T155, *špangar* v T179, *bornik* v T181, *štok* v T191 in T234, *rožanec* v T193, *futer* v T244 in *fajler* v T267.

Kot opisna poimenovanja so kartirani odgovori *to okoli dur* v T058 in *drveno hcoj* v T386.

Kot nerelevantni odgovori so kartirani leksemi *pant* v T130 in *pante* v T134 s pomenom 'tečaj pri vratih' ter *gorenjec* v T110 s pomenom 'zgornji del podbojev'.

4. Uporabljena dodatna literatura

Furlan 2012

5. Primerjaj

SLA: V134.01 *vrata* (2/4), V145.01 *okno* (2/10), V144b.01 *šipa* (2/12); OLA: /; ALE: /; SDLA-SI: 740 *podboj* (*pri vratih*) (SDLA-SI II); ALI: 306; ASLEF: 5908; HJA: /; ÚMNyA: /

6. Etnološka osvetlitev

Zunanji vratni okvir oz. podboj je bil lahko lesen, kamnit, pozidan iz žgane glinene opeke, ulit iz betona in kamnoseško obdelan (*štokan*, tj. nasekan s kamnoseškim kladivom) ali pa ga pravzaprav ni bilo, saj je bil del kladne konstrukcije brun (npr. hiše na Strehovskem in Filovskem bregu na južnem Goričkem).

Leseni okvirji pri vratih se pojavljajo na glavnih in stranskih vhodih v stanovanjske hiše in tudi pri vseh v kleti. Tudi v notranjosti hiš so bili podboji večinoma leseni, le pri premožnejših kmečkih hišah so bili vhodi predvsem v kleti ali kašče v pritličju kamniti. Okvirji glavnih vhodov so ponavadi likovno bolj bogati in so velikokrat poenostavljene ali pa kar zveste kopije kamnitih okvirjev oziroma klesanih portalov. Zelo značilni so leseni okvirji z območja Kozjanskega (Podsreda in okolica) in sosednjega Velikega in Malega Kamna, ki so kopije kamnitih okvirjev bližnjih cerkva (npr. župnijske cerkve sv. Janeza Krstnika v Podsredi). Podobni oblikovni in likovni prenos s kamnitih portalov na lesene okvirje pri vratih so znani tudi na območju Dravinjske doline, Zgornje Savinjske doline, Celjske kotline, Rogatca in drugod. Nekateri od teh okvirjev prevzemajo slogovne poznogotske in še posebej klasicistične oblike in likovne motive s pazduhami in okrasnimi cofki, kartušami v obliki rombov, urezi v les z inicialkami lastnikov, letnicami nastanka in tudi hišnimi številkami ob gradnji hiše oziroma vgraditvi takšnega lesenega okvirja. Veliko lesenih okvirjev pa je povsem enostavnih. Nekateri so izdelani iz masivnega lesa, drugi, enostavnejši, imajo okvir sestavljen iz desk.

Kamniti okvirji (tudi portali) pri vratih so bili razširjeni skorajda na vsem slovenskem ozemlju. Najbolj pogosti so bili v jugozahodni Sloveniji, dokaj razširjeni pa tudi na območjih s primernimi kamninami za njihovo izdelavo. Iz teh osnov so nastajali kamniti okvirji na območju Gorenjske iz peraciškega (ime po potoku Peračica v vasi Črnivec pri Radovljici) zelenega kamna – tufa (več kakovostnih kamnitih okvirjev je npr. v Zgornjem Otoku pri Mošnjah, v Kamni Gorici idr.), ki so imeli razmeroma malo okrasja in so imeli pogosto polkrožne preklade. Znani so kamniti portali iz peščenjaka v Spodnji Savinjski dolini in na Kozjanskem (v okolici Bistrice ob Sotli, v Kunšperku, Podsredi in drugod), ob srednji in spodnji Savi so pogosti kamniti portali iz apnenca, na Notranjskem (Knežak, Koče idr.) iz apnenca, v Vipavski dolini, na Krasu in v Istri iz apnenca iz tamkajšnjih kamnolomov, ki so prevzemali vzorce in modele iz vodilnega nabrežinskega kamnoloma idr. Tudi kamniti okvirji (portali) pri hišah so pogosto sledili oblikam in motivom portalov s cerkva in tudi plemiških objektov. Tudi ti okvirji vsebujejo značilne gotske (npr. Štanjel, Škofjeloško območje, Blejska ravan idr.), renesančne (Slovenska Istra, Kras, okolica Črnega Kala idr.), baročne (Goriško) in še posebej pogosto klasicistične likovne prvine (Spodnja Savinjska dolina, Kozjansko), tako da so se tudi preko teh okvirjev razvili značilni motivi t.i. kmečkega klasicizma z bogato dekoracijo z luskami, rombi,

cofki in z v izstopajoče kartuše vklesanimi letnicami nastanka, inicialkami lastnikov, hišnimi številkami ipd.

Prim.: Fister 1993; Lah 1999; Lah 2001; Renčelj – Lah 2007

7. Skica

